

БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ В ГЕРМАНИЯ

1. Увод

В периода след Втората световна война в развитите европейски страни възникват редица демографски, икономически и социални проблеми, свързани с икономическия растеж в тези държави. Едно от характерните явления е нарастването на имиграцията в развитите държави от Европа. Това коренно променя големите европейски градове, където са концентрирани по-компактни маси от хора с чуждестранен произход. Развитието на тези процеси изменя традиционните начини на живот и общуване, оказва силно влияние върху националната идентичност на народите в Европа. Понастоящем в развитите европейски държави трайно живеят хора с различен етнически произход и от различна националност. Тези компактни групи от хора с чужд за страната, в която живеят, произход влияят върху ценностната система, променят културните, социалните и политическите характеристики на приемащата държава.

Основните причини за нарастването на емиграцията е една и съща от векове, а именно търсене на по-добър живот за себе си и семейството, страх от политически, етнически и/или религиозни преследвания, насилствено експулсиране от родината.

Засилената миграция през последните години се дължи и на глобализирането на икономическия живот. Тези значителни изменения в обществено-икономическия живот водят до нарастването на необходимостта от политики, които да допринесат за изработването на механизми с цел приобщаване на различните етнически групи, които живеят в рамките на една държава. Пребиваването на хора с различна етническа принадлежност на практика поражда комплекс от фактори и проявления, засягащи цялостния икономически и социален живот на държавата и на региона. Всяка една от националните групи има различен етнически и социален профил, служи си с различни начини за постигането на своите житейски и професионални цели в зависимост от тяхното финансово и общо икономическо състояние. Развитието на тези процеси засилва културното многообразие, което става главна отличителна черта на социално-икономическото развитие на европейските страни.

Една от държавите, успели да привлекат значителен брой емигранти, е Федерална Република Германия. Особеностите на следвоенното икономическо и социално развитие на страната, отличаващо се с високи темпове

на развитие, както и наличието на някои фактори, свързани с историческото минало на германския народ, обуславя навлизането на големи групи от емигранти. Това изправя германските власти пред двойна дилема. От една страна, развитието на германската икономика, особено в години на икономически растеж, се нуждае от привличане на работна ръка и, респективно, от притока на емигранти. Но от друга страна, нарастването на агломерациите от чуждестранни граждани на нейна територия довежда до изменения в техния облик, което създава редица социални и други проблеми и налага изработването на специална държавна политика по отношение миграцията.

Навлизането на големи мигрантски потоци в Германия изменя напълно икономическия, политическия, културния и социалния живот, поставя държавата пред редица нови предизвикателства, свързани с поведението на емигрантите. Част от тях полагат усилия за по-бързо адаптиране към чуждестранната среда, за по-пълна интеграция в обществено-икономическия живот. Други – и това е преобладаващата част от емигрантите, особено тези с различни религиозни и културологични характеристики – не променят своята национална идентичност, затварят се в своите етнически кръгове и не проявяват желание да общуват с други етноси, както и с основната народност в държавата. Федерална Република Германия е единствената държава в ЕС, която следва целенасочено определена миграционна политика¹ още от първото десетилетие след Втората световна война. За нуждите на икономическия растеж и поради недостиг на работна сила за експлоатацията на производствените мощности в немската индустрия през 1955 г. се поставя началото на подписването на договори между ФРГ и някои страни от Южна и Югоизточна Европа (Италия, Испания, Португалия, Гърция, бивша Югославия, Турция) с цел набиране на т.н. „гастарбайтери”. Въпреки наличието на политическа воля и нормативно-регулационни опити за предотвратяване на трайното установяване на чуждестранни граждани в Германия, процесът на наемане на чуждестранна работна ръка продължава вече повече от пет десетилетия и в страната в момента живеят около 15 млн. души с миграционен произход².

Представеното изследване е посветено на структурата и особеностите на българските емигранти във Федерална Република Германия. ***Основна цел*** на разработката е разкриването на историческите, икономическите и други фактори, които допринасят за нарастване на българската емиграция в Германия, както и за способността ѝ да се интегрира в германското общество. Разкриването на същността на българската миграционна общност позволява по-отчетливо да се анализира нейния характер и приобща-

¹ За разлика от други западноевропейски страни ФРГ няма преференциална миграционна политика към гражданите на бивши свои колонии, защото след Втората световна война тя няма право на такива.

² Migration und Bevölkerung, 2006, Newsletter Ausgabe 5, Juli 2006

ването и към социално-икономическия живот на Германия.

Първата част включва кратко представяне на развитието на процеса на емиграция в Германия, както и преглед на главните проблеми и противоречия, наложили измененията в германската имиграционна политика. Съществуващите исторически и политически връзки между България и Германия в различни периоди от развитието на двете страни обуславят структурата и характерните черти на българските емигранти. Във втората част се изследват особеностите на развитието на българската емиграция в Германия, регионалното разпределение и други особености. В третата част се прави опит за идентифициране и позициониране на присъствието на българската емиграция в Германия на фона на развиващите се политики и общото нарастване на чуждестранното население на Германия. Прави се опит за изясняване на общуването, адаптацията и интегрирането на българските граждани в германското общество.

2. Миграционни трендове и потоци

2.1 Описание на емигрантските потоци към Германия в исторически, социален и политически план

2.1.1 Причини за нарастването на миграцията в Германия

Германия има дълга история в областта на миграцията. Докато през 19 век и в периода до Втората световна война компактни групи от немското население са търсели препитание в чужбина (Русия, Франция и т.н.)³, от началото на 50-те години на 20-и век икономическото развитие на Федерална Република Германия (Federal Republic of Germany) се характеризира с висок икономически растеж. Следвоенното германско икономическо чудо („economic miracle“) се нуждае в нарастваща степен от приток на работна сила за възстановяване на разрушената от войната инфраструктура. Недостигът на работна ръка на вътрешния пазар налага търсенето на неквалифицирани и слабо квалифицирани работници (unskilled and semi-skilled labor), предимно за извършване на нискоквалифицирани дейности.

По това време са били сключени двустранни споразумения с Италия (1955 г.), Испания и Гърция (1960 г.), Турция (1961 г.), Мароко (1963 г.), Португалия (1964 г.), Тунис (1965 г.), Югославия (1968 г.).

В периода 1955–1961 година броят на живеещите в Германия чужденци нараства едва с 200 000 души. След 1961 г. устойчивият икономически растеж във ФРГ, както и решението на Германската Демократична Република (German Democratic Republic) да затвори границите със Запада, изграждайки Берлинската стена (Berlin Wall), довежда до внезапното спиране на работници от Източна Германия. Това задълбочава още повече нуж-

³ През 19-ти век германци от областта Хесе и Палатинейт отиват във Франция, където играят ключова роля при разширението на мрежата от канали и железопътния транспорт. Други известни емиграции на немци е бягството от бедността в Русия, Южна Америка, САЩ, Канада.

дата от работна ръка във Федералната Република Германия.

Въвеждането на по-кратка работна седмица допълнително изостря необходимостта от работници. През 60-те до началото на 70-те години броят на заетите в Германия намалява с 2.3 млн. души. Така, докато през 1960 г. в германската икономика работят 1.3% чужденци, през 1973 г. те вече са 11.9%. През този период общият брой на заетите работници нараства от 26.6 млн. на 27.7 млн. души. За периода 1961–1970 г. относителният дял на немците в работната сила на страната намалява от 47.6% до 43.7%.

Първата вълна от чуждестранни работници се състои главно от самотни мъже на възраст от 20 до 40 години, но идват и значителен брой самотни жени. До края на 60-те години по-голяма част от чуждестранните работници са италианци, испанци, гърци. По-късно идват такива от бивша Югославия, но постепенно започват да преобладават турските гастарбайтери. През 1968 г. турските граждани съставляват 10.7% от чуждестранното население в Германия, а югославяните – 8.8%. Към 1973 г. турските граждани са вече 23% от постоянно пребиваващите в Германия чужденци, докато югославяните са 17.7%. Много от чуждестранните работници работят в Северен Рейн–Вестфалия (Nordrhein–Westfalen), Баден–Вюртемберг (Baden–Württemberg), Бавария (Bayern) и Хесен (Hessen).

2.1.2. Принципът на ротацията

Още в началото на имиграционния процес в Германия целта на властите е ограничаването на престоя на чуждестранните работници в страната. Основната политика на германските власти е възприемането на принципа на ротацията. След изтичане на определения предварително престой на чуждестранните работници те следва да се върнат в родните си страни и тяхното място да се заеме от други такива. Действителността обаче се оказва по-различна. От началото на 60-те години все повече чуждестранни работници в Германия остават да живеят постоянно в страната. Това обслужва интересите на работодателите, които имат желание да запазят своите квалифицирани работници. Последните, на свой ред, все повече чувстват Германия като свой дом. По-високите заплати в Германия в сравнение с тези в родните им страни, добрите перспективи за нарастващи доходи, преимуществата на добрата социална политика, несравнимо по-добрата инфраструктура са основни и постоянно действащи фактори, които съдействат не само за дългосрочното оставане на чуждестранните работници, но и за привличане на техните семейства в Германия.

2.1.3 Чуждестранните работници в бившата ГДР

Междувременно Германската Демократична Република (ГДР) също изпитва недостиг на работна ръка поради нарастването на нейната икономическа мощ и също се опитва да привлече чуждестранни работници. За тази цел ГДР подписва споразумения за наемане на работници, но под формата на повишаване на квалификацията им, с Унгария, Полша, Алжир,

Куба, Мозамбик, Виетнам. По линия на договорните отношения през 1981 г. в ГДР пребивават 24 000 чуждестранни работници. През 1989 г. броят им нарастват до 94 000 души, като само работниците от Виетнам са 60 000 души. Условието и продължителността на престоя им, правата, с които се ползват, и общият им брой се определят индивидуално на основата на договорите, сключени с Правителствата на споменатите държави. В зависимост от страната на произхода им продължителността на разрешението се колебае между две и шест години. В споразумението не се предвижда възможност, вкл. и по закон, за придобиване на право за постоянно пребиваване в ГДР на чуждестранните работници. Семействата на работниците също нямат право да се присъединят към техните близки, работещи в ГДР. При изтичането на договорите на чуждестранните работници те биват задължени да напуснат територията на ГДР и да се завърнат по родните места.

2.1.4 Забрана за рекрутирането на работна сила

Настъпването на икономическата рецесия от началото на 70-те години на 20 век, както и последвалото увеличаване на безработицата във ФРГ води до промяна на прилаганите политики по отношение на чуждестранните работници, тъй като възниква необходимост от защита на националния трудов пазар. На първо място, неограничен достъп до пазара на труда имат германските граждани, гражданите на страните-членки на Европейския съюз и едва след това, гражданите на други държави, които са получили право за пребиваване в Германия – бивши „гастарбайтери” и/или техни потомци. Освен това право да пребивават в Германия имат чуждестранни граждани, преследвани в родината си по политически причини и чуждестранни граждани, ползващите временно статут на бежанци в Германия.

След нефтената криза и забавянето на икономическия растеж във ФРГ от началото на 70-те години Федералното правителство взема решение да преустанови наемането на чуждестранни работници, за да се сложи край на притока на работници от страни, които се намират извън ЕС. На практика това решение изправя много от чуждестранните работници, намиращи се по това време на територията на страната, пред необходимостта да вземат изключително важното за бъдещето им решение: дали окончателно да се приберат по родните си места или да останат завинаги във ФРГ.

През 70-те години процентът на чужденците в Германия остава относително стабилен, независимо от промяната на политиката по отношение привличането на чуждестранна работна сила. През този период в Германия се повишават и темповете на раждаемостта, което е още една причина да не се чувства недостиг на работна сила. От 1973 до 1988 г. броят на чуждестранните работници расте сравнително бавно – от 4 млн. до 4.8 млн. души.

След средата на 80-те години обаче влизашите в Германия чужденци вече са значително повече от излизашите от страната. Само за 11 години

(от 1986 г. до 1996 г.) броят на постоянно живеещите в Германия граждани на други страни се е увеличил 2.8 млн, достигайки числото 7.3 млн. Този бум се дължи най-вече на съединяването на семействата и на раждането на близо 1 милион деца от чужденци. Другата причина са прииждащите бегълци (refugees) в Германия – процес, който започва към 1980 г. и се засилва след 1985 г.

За разлика от 50-те, 60-те и началото на 70-те години, в настоящия момент миграцията на чужденци в Германия и престоят на чуждестранни работници в страната са обект на стриктни ограничения. Работниците по договор и временно заетите (contract and seasonal) нямат право да останат постоянно в Германия. През 2003 г. приблизително 44 000 души работят тук въз основа на временни договори в съответствие с двустранни правилствени споразумения.

Друг етап в развитието на миграционните потоци е репатрирането на етнически немци от Източна Европа и бившия СССР в Германия. Съгласно специален **закон** лица с германски произход заедно със семействата си (които не е задължително да са етнически немци) имат право да се установят за постоянно в Германия. След получаване на Документ за репатриране, те имат право да се сдобият и с немско гражданство. От средата на 1990-те години броят на репатрираните етнически немци обаче значително намалява, тъй като неочаквано възникват сериозни проблеми при интегрирането на тези хора в германското общество. Много от членовете на семействата на етническите немци не знаят немски език и това създава редица социални, културни, политически пречки.

Изпълнителната власт в Германия започва да недоволства от факта, че семействата на етнически немци от Източна Европа и бившия СССР на практика трудно се социализират и интегрират в обществото. От 1 януари 2005 г. влиза в сила решение на Независимата комисия по миграцията в Германия (Independent Commission on Migration), задължаващо членовете на семействата на етническите немци, които са с различен произход, да притежават основни познания по немски език, като условие за миграция.

2.1.5 Привличане на висококвалифицирана работна ръка

След 2000 г. (до влизането в сила през 2005 г. на Имиграционния акт), Германия решава да започне привличане на висококвалифицирани чуждестранни специалисти и специалисти в областта на информационните технологии (ИТ). На хора с високо университетско и/или еквивалентно образование се предоставя възможност за получаване на постоянно пребиваване и разрешение за работа в ИТ индустрията в Германия. Към края на 2004 г. са издадени близо 18 000 разрешителни за висококвалифицирана работа (по-известни като „зелена карта“). Съгласно Имиграционния акт при пристигането си в Германия висококвалифицираните кадри и по-специално изследователи от академични и университетски кръгове, управители на високо равнище в бизнеса и индустрията и др. получават постоянно разре-

шение за престой. Хората със свободни професии също получават право да се установят постоянно в страната при условие, че професията, която те упражняват, представлява интерес за германската икономика.

2.2. Българските емигранти в Германия – статистически данни и потоци на движение

2.2.1. Характерни черти на българските емигранти

В сравнение с местното германско население, както и по отношение на цялостната емигрантска общност в Германия изясняването на особеностите на българските имигранти в Германия има сложен характер поради факта, че структурата на българската емигрантска група не е хомогенна.

След разпадането на плановата икономика и задълбочаването на икономическата и социална криза в България (след 1989 г.) редица българи поемат пътя на емиграцията. Значителна част от напусналите България хора притежават сравнително високо образование. Най-големият относителен дял от потока се насочва към Германия. Българите, които търсят убежище, по-добър живот за себе си и семействата си, както и по-пълна професионална реализация, се установяват в Германия, защото вярват, че в тази страна са налице всички предпоставки за постигане на търсеното.

През март 2001 г., когато се провежда преброяването на населението в България, Германия е най-предпочитаната държава от българските емигранти, като дори САЩ са на второ място.⁴ Към този период 23% от българската емиграция се насочва към Германия, а близо една пета или 19% – към САЩ. Останалите предпочитани страни са Гърция и Испания – 8%, Великобритания и Италия – 6%, Канада – 5%, Франция – 4%.

Една от причините за този прилив на български емигранти в Германия се корени в тесните исторически и политически връзки между България и Германия. След 1949 г. на територията на Източна Германия (бившата ГДР) идват официално много българи да учат, да повишат квалификацията си и/или да работят по различни икономически спогодби в рамките на бившия Съвет за икономическа взаимопомощ (СИВ) и други правителствени договарености. Някои от тях успяват да се установят за постоянно в ГДР. Що се отнася до българските емигранти в Западна Германия след 1945 г., това са хора, напуснали България главно по политически причини и/или с цел обединяване на семействата. През периода 1945–1989 г., поради гарантираното от Конституцията на ФРГ право на политическо убежище⁵, български граждани търсят и намират такова, като същевременно получават достъп до пазара на труда във ФРГ по законен за страната–приемник начин.

Най-значителна група българи навлизат в Германия след разпадането на централно планираната икономика и настъпването на дълбока и дълго-

⁴ По данни на Национален статистически институт, данни изнесени от доц. д-р Йордан Калчев, март 2001 г. – секретар на Централната комисия по преброяването.

⁵ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23.05.1949, Конституция на ФРГ, параграф 16а, т. 1

трайна криза в българската икономика. В продължение само на няколко години предишната икономическа структура на България се срива и хиляди хора остават без възможност да упражняват професиите си, включително и такива с висока квалификация и дори с постижения в определена област. Много от тях са принудени да емигрират и поради ниското заплащане в България, влошаващото се качество на живот и безперспективността.

Много висококвалифицирани специалисти решават да напуснат България също и заради семействата си, считайки, че в една икономически силна държава и с добра социална политика би било по-лесно децата им да получат добро образование, интересна и печеливша работа в бъдеще. В тези години Германия е основен притегателен център поради стабилността на икономическата и социалната политика и поради перспективите за работа. Германия и по специално нейните университети винаги са били привлекателна дестинация за българите още от Освобождението. През 1825–1831 г. в Хайделберг и Мюнхен е учил големият български просветител д-р Петър Берон. В Лайпциг през 1846 г. учи и живее д-р Иван Богоров. За българските интелектуалци Германия е държавата с най-добре развита образователна система, те се вдъхновяват от нейната литература, култура и т.н. Това показва, че още през 19 век Германия е предпочитана страна за българските интелектуалци и то в период, когато българската държава още не е възстановена. Още преди Освобождението български търговци започват да отварят търговски къщи и да осъществяват търговски връзки по немските земи.

В Берлин българи живеят още от Освобождението (1878 г.) до наши дни. Това е една дълготрайна традиция, която се характеризира с богат и организиран живот по линия на студентите, с добри икономически контакти, с положителен опит в науката и образованието. Студентският съюз „Родина“ (1908 г.), например, повече от един век съдейства за обединението на младите българи в Берлин.

Трудова миграция от България навлиза в Германия през 30-те години на 20 век. Първоначално това са градинарите в Лайпциг и Мюнхен. По време на Втората световна война са рекрутирани работници за индустрията, услугите, селското стопанство. По това време около 1000 български студенти учат в германски университети. От 1945 г. до 1989 г. българската трудова миграция във Федерална Република Германия се формира главно от политически емигранти и от установили се тук с цел обединяване на семействата. След 1989 г. българите вече не отговарят на официалните условия за трудова емиграция, затова достъпът да германския трудов пазар се оказва трудно осъществим⁶. От 1991 г. влизат в сила няколко двустранни спогодби за краткосрочна трудова заетост на българи в Германия, но те не се използват пълноценно в рамките на определените квоти. Единствено

⁶ Възможностите са на основание параграф 18 от Закона за престоя на чужденци във ФРГ и на параграф 5 от Постановлението за трудовия престой, които регламентират т.н. „изключения“ от всеобщата забрана за достъп до пазара на труда.

част от българските висококвалифицирани и ИТ-специалисти (общо около 500 души) успяват да се възползват от т.н. «зелена карта» и да се установят в Германия с право на работа и дългосрочно пребиваване.

Според данните на статистиката и на миграционните власти в Германия, страната може да се определи като важна дестинация за имигриране от България през целия следвоенен период до наши дни.

Потоците „влизащи” и „излизащи” от страната български граждани се отразяват в статистическата служба на ФРГ още от 1954 г.⁷ Регистрираните с право на пребиваване при различни основания български граждани в бившата Западна Германия се отчитат от 1967 г.⁸, но сравнително по-цялостна картина за българската миграция в тази страна на базата на официални статистически и социологически проучвания може да бъде направена едва след 1989 г., а от 1991 г. официалните данни вече са за обединена Германия.

След едно сравнително стабилно и равномерно увеличаване на броя на българските граждани във ФРГ (първите данни от 1967 г. отчитат 1985 души) през 1989 г. законно пребиваващите в бившата Западна Германия българи достигат 5 670 души. През същата година според данни на Централната статистическа служба на бившата ГДР на нейна територия живеят 4 900 българи, които са едва 2.6% от всички чужденци, намиращи се по това време в Източна Германия⁹ (191 200 души, предимно от Виетнам, Полша, Мозамбик, бившия Съветски съюз, Унгария, Куба, Чехословакия, бивша Югославия, Ангола).

Но поради липса на конкретни данни и по-подробни статистически проучвания *правните основания*, според които български граждани са пребивавали както в бившата ФРГ, така и в бившата ГДР до 1990 г., не могат да се определят с абсолютна точност. Със сигурност може да се каже, че те не са нито със статут на „гастарбайтери” в бившата ФРГ, нито по силата на „Двустранна спогодба за повишаване на квалификацията на чуждестранните работници” между България и ГДР, тъй като България не е сключвала подобни договори/спогодби нито е едната, нито с другата Германия.¹⁰

До 01.01.2007 г. българските граждани нямат право да пребивават по-

⁷ Federal Statistics Office of Germany, (2007): Lange Reihe ab 1952-2006, Herkunft-Ziel

⁸ Federal Statistics Office of Germany, (1981, 1985, 1999, 2006): Lange Reihe, Ausländer nach Staatsangehörigkeiten, <http://www.destatis.de>

⁹ Wirtschaft und Statistik, (1990): Ausländer in der DDR 1989 nach Nationalitäten, H.8, S. 544

¹⁰ България и Съветският съюз са първите две страни, за които Държавната планова комисия на ГДР подготвя предложение за покана на чуждестранни инженери, млади специалисти и работници, общо за 50 000 души, за нуждите на немските предприятия, които произвеждат за износ, главно за тези две страни. Поради емигрирането на източноевропейски инженери, специалисти и работници на Запад производствените мощности на много предприятия в Източна Германия остават неизползвани. Предложението е от 26.10.1961 г., но Министерският съвет на ГДР „стопира” тези планове на свое заседание на 25.01.1962 г., предполага се, че по политически причини – как ще бъде

дълго от три месеца на територията на Шенгенските държави без наличието на разрешение за пребиваване. Затова една от формите, чрез която български граждани могат да останат по-дълго време на територията на Германия, е придобиване на студентски статут – обучение в немски университети или във висши учебни заведения. Според данни на Министерството на образованието на ФРГ през 1975 г. в тогавашната Федерална Република са следвали 81 български граждани, през 1980 г. – 121 български граждани, през 1985 г. – 115, през 1990 г. – 183.¹¹

Друг модел на имигриране във ФРГ е чрез сключване на брак с германец/ германка¹², но точният брой на възползвалите се от тази възможност български граждани през целия следвоенен период трудно може да се установи поради последвалата натурализация.

Още по-трудно може да се определи броят на политическите имигранти от България за целия следвоенен период, поради липсата на специална статистика.

Бежанският статут е следваща възможност за установяване на български граждани във ФРГ, макар и временно (от 6 месеца до няколко години, докато се разглеждат молбите им за убежище).¹³

В бившата ГДР понятието „мигранти“ („емигранти“/ „имигранти“) се приема като антисоциалистическо и е в разрез с официалната партийно-правителствена политика. Пребиваването на чуждестранни граждани в тази част на Германия се обявява едва след 1963 г. само при следните основания:

а) сключване на „Двустранна спогодба за повишаване на квалификацията на чуждестранните работници“, което, както вече казахме, за България не е в сила;

б) обучение в немски ВУЗ, което се използва широко от българските младежи, завършили езикови гимназии с преподаване на немски език (18 гимназии в цяла България), които издават диплома за завършено средно образование, сравнима с тази в ГДР; достъпът до висшето образование е без специални изпити, а самото образование е безплатно;

в) индивидуално установяване в ГДР по различни причини: *семейни* – сключване на брак, събиране на роднини; *придобиване право на труд и живеене* след завършване на висше образование в ГДР; *дългосрочна тру-*

възприето от световната общност наемането на чуждестранни работници в една социалистическа страна. Но тези първи „планове“ подготвят приемането на „Двустранните спогодби с цел повишаване на квалификацията на чуждестранните работници“, първо с Полша (17.03.1963 г.) и Унгария, по-късно с Виетнам, Мозамбик, Алжир, Куба и др.
¹¹ ВМВФ, 1995

¹² Тази форма на имиграция е била актуална както до 1989 г., така и след това, за цяла Германия

¹³ Само за периода 1988-1990г. молбите за убежище на български граждани в Германия са почти 9000. Бежанският статут е първата фаза, през която се установява контакт с работодатели на място и се изгражда структурата на мигрантските мрежи – база за понататъшна миграция.

дова заетост при обмяна на професионален опит или обмен на специалности между български и немски предприятия, чрез външнотърговските представителства и други форми.

След 1990 г. броят на българските граждани в Германия рязко се увеличава като максимумът, който той достига, е през 1992 г. – 59 094 души, след което отново намалява до 31 564 през 1998 г., за да достигне през 2007 г. 46 818 души. Когато се анализират тези статистически данни, трябва да се има предвид, че те се определят съобразно текущия легален статус на резидентите и съгласно регистрационния режим в страната–приемник за даден период. Това означава, че законно пребиваващи в Германия български граждани, които са напуснали страната без да се отпишат официално, както и български граждани с изтекъл срок на разрешителното за пребиваване, но останали в страната «незабелязано» от местните власти и полагат усилия да се пререгистрират, а също и нелегално влезлите и установили се във ФРГ българи за определено време не могат да бъдат отразени точно в статистическите отчети.

А натурализираната част от българското население отпада автоматично от броя на имигрантите, когато получи немско гражданство.

Таблица 1. *Български граждани в Германия през периода 1999 – 2007 г.*

Година	Български граждани (абсолютен брой)	Дял на жените в общия брой (%)	Чуждестранни граждани в Германия (абсолютен брой)	Население на Германия (абсолютен брой)
1999	32 290	44.9	7 336 000	82 163 475
2000	34 359	45.6	7 268 000	82 259 540
2001	38 143	47.1	7 318 300	82 440 309
2002	42 419	48.9	7 348 000	82 536 680
2003	44 300	50.8	7 342 000	82 531 671
2004	39 167	54.6	7 288 000	82 500 849
2005	39 153	56.6	7 289 100	82 437 995
2006	39 053	57.2	7 255 900	82 314 906
2007	46 818	57.0	7 257 000	82 217 830

Източник: Federal Statistics Office of Germany (2008), <http://www.destatis.de>

Въпреки противоречивите тенденции на изменение числеността на българите в Германия и постоянно променящите се потоци на движение в и от страната, могат да се направят някои *обобщения и изводи*:

➤ *Абсолютният брой* на българските граждани в Германия *се увеличава* с близо **50%** за периода 1999–2007 г.;

➤ *През 2004* – годината на присъединяване към ЕС на първата група страни от ЦИЕ – се откроява рязък спад в абсолютния размер на българското население в Германия. То *намалява с близо 11.5%*, като през следващите две години този показател не се променя съществено;

➤ *През 2007* – годината на присъединяването на България към ЕС –

нарастването достига **близо 20%** при абсолютен спад на чуждестранното и на местното население в Германия;

➤ **Делът на българките-имигрантки** в Германия нараства абсолютно и относително (**до 57% през 2007 г.**) като от 2003 г. техният брой трайно превишава този на мъжете, което не е типично за повечето чуждестранни етноси в Германия;

➤ Средната възраст на българските граждани в Германия е **35.4** години, защото преобладаваща част са студенти, млади работници с потенциал за израстване и развитие, краткосрочно или сезонно заети, за които възрастовото ограничение за пребиваване в Германия е до 40 г.;

➤ Най-голяма част (**65%**) от българите са в активна трудоспособна възраст между **25–55 г.**, а близо **25%** от тях са учащи се на възраст **5–25 г.** (училище или университет), което може да се приеме като индикатор за причините, поради които българите заминават за Германия и остават да живеят там за определен срок или безсрочно – **образование, професионално обучение и квалифицирана работа;**

➤ Само **33%** от българското население в Германия е със семеен статут. От тях една трета или около **12%** от всички българи в Германия са създали семейство с немци, като преобладаващата част от тях са българките. Може да се предположи, че придобиването на право за установяване на български граждани в Германия поради брак с представители на местното население или поради други семейни обстоятелства е съществена, но не е основна причина за имигриране¹⁴;

➤ Българите, които създават семейства в Германия или живеят със семействата и децата си там, са **част от икономически активното население или част от трудовия потенциал на страната. Като такива те се стремят към максимално приспособяване и успешна трудова реализация на пазара на труда.** Тези от тях, които не успяват или не могат да се адаптират към местните условия на труд и живот, най-вероятно напускат страната. При положение, че български граждани са работили легално и законно повече от една година в Германия, те могат да се регистрират като безработни и да търсят работа без да напускат страната, което е абсолютно възможно и приложимо след присъединяването ни към ЕС;

➤ Средната продължителност на пребиваване на български граждани в Германия е **7 години**; преобладават краткосрочно пребиваващите, следвани от средносрочно и дългосрочно пребиваващите до 8 години – общо **около 70%**, което съвпада с периода на демократичните промени в Бълга-

¹⁴ При възможност българите, които успяват да си осигурят предварително добра работа и квартира в Германия, заминават с цялото си семейство, вкл. и децата, с цел по-лесно и по-бързо адаптиране към битовите условия и към стандарта на живот в Германия: децата посещават немско училище, колеж или университет, а този представител от семейството, който няма предварителен трудов договор, може да сключи такъв, ако желае и покаже необходимите професионални умения, както и знания по немски език, в някои случаи може и по английски език.

рия и на преговорите за присъединяването ѝ към ЕС. Почти **95% от българите** в Германия са с продължителност на пребиваване до 20 г., което потвърждава предположението, че основната част от настоящата българската емиграция в Германия се е формирала в периода след 1989 г., а една трета от нея е със срок под 1 година или от 1 до 4 години. Това може да се обясни с облекчения режим за пребиваване и за работа през последните години, както и със самото присъединяване на България към ЕС.

Основната част от емигрантите в Източна и Западна Германия са етнически българи, които изповядват източноправославна религия. След 1989 г. обаче наред с българите, които емигрират в Германия, към тази страна се насочват и българи от турски произход, които изповядват мюсюлманска религия. Повечето от тях влизат в Германия като нелегални емигранти и за тях е по-естествено и по-лесно първоначално да установят контакти с турските емигранти в Германия. Те обикновено намират убежище и се настаняват в квартали, населени компактно с турски емигранти. Там те не се чувстват изолирани и безпомощни в един непознат за тях свят. Германските „турци“ са техните първи работодатели, джамиите стават едни от главните места, където те установяват социални контакти, а от религиозните организации на турските емигранти българските емигранти от турски произход получават всекидневна помощ и съвети за ориентиране в непознатата икономическа, социална и културна среда. В повечето от случаите тези хора не говорят немски и са лишени от възможността да контактуват на този език. Именно в религиозните центрове тези емигранти получават необходимата информация и съдействие за уреждане на всекидневни въпроси и при комуникациите с германските институции за искане на убежище и миграция.

От 1989 г. до 1993 г., след която условията за предоставяне на убежище в Германия стават по-строги, се наблюдава желание на българските емигранти да легализират престоя си в Германия. Ето защо молбите за предоставяне на убежище от страна на български граждани нарастват до 74 884 броя или 7.5% от всички молби за предоставяне на убежище от всички чужденци в Германия. Тези данни показват, че в сравнително кратък период от време значителен брой български емигранти са се установили в Германия и търсят начини да останат постоянно там.

Съгласно информацията от български преводачи, наемани за провеждане на интервюта от службите за предоставяне на убежище в Германия, профилът на тези, които търсят убежище, в общи линии отразява етническата структура на българското население. През 1992 г. етническият профил на населението е 85.3% българи, 8.5% турци, 2.6% роми, докато религиозният им профил е 83.8% източноправославни християни, 12.1% мюсюлмани (тази група се състои от български граждани, които са етнически турци, и от българи-мохамедани). Възможността да получат право на убежище, както и възможността да работят са основните стимули за българските турци да се установят в Германия.

Впоследствие настъпват преструктурирания в тяхното поведение. Едната част от тях остава свързана с турската етническа общност и на практика не прави опити да се интегрира в германското общество. Други емигранти българи от турски произход, които са успели да се установят в Германия, избират да се приобщят към европейската ценностна система, затова се обръщат към българската си идентичност и познатите им културни корени, придобити в България, което им помага да се интегрират в германското общество. Този относителен дял от българи с турски етнически произход, които успяват да получат официално право на работа в Германия не може да бъде очертано точно, защото липсват статистически данни.

2.3 Регионално разпределение на българската трудова миграция

Регионалното разпространение на българските граждани в Германия има следните особености, отразени по-долу в Таблица № 2. По-голямата част от българите (**около 75%**) живеят в икономически по-богатите и финансово по-стабилни провинции – Северен Рейн–Вестфалия (Nordrhein–Westfalen), Баден–Вюртемберг (Baden–Württemberg), Бавария (Bayern) и Хесен (Hessen), Берлин (Berlin), където закономерно намират по-добра работа с по-високо заплащане и по-приемливи условия за живот. Това са провинции със световно известни университети, които имат традиции във висшето и в професионалното образование, в науката, в работата с чужденци и в осигуряването на почасова заетост за студентите. Тъй като провинциите Северен Рейн–Вестфалия (Nordrhein–Westfalen), Баден–Вюртемберг (Baden–Württemberg), Бавария (Bayern) и Хесен (Hessen) и отчасти Берлин (Berlin) са в бившата Федерална Република Германия, до която достъпът за българи е бил максимално ограничен преди обединението на двете части на Германия през 1989 г., може да се предположи, че емигрирането на българите в тази част от Германия е станало основно след това събитие. Със сигурност е имало и размествания на населението (вътрешна миграция), което се наблюдава като цяло за населението в Германия (приток от източните провинции към западните). Интерес представлява фактът, че в източногерманските провинции Саксония (Sachsen), Тюрингия (Thüringen), Бранденбург (Brandenburg), Саксония–Анхалт (Sachsen–Anhalt) и Мекленбург–Предна Померания (Mecklenburg–Vorpommern) относителният дял на българските граждани е около **9%**, а само в Берлин е **10.2%**. Това са вероятно българи, установили се в бившата ГДР преди Обединението или запазили своите семейни и професионални контакти, както и възможности за трудова заетост или за следване от този период, защото като цяло това са провинции със сравнително най-малък брой чуждестранно население.

Натурализирането на българските граждани в Германия също бележи интересни закономерности и тенденции:

➤ Българите, придобили немско гражданство, са в рамките на квотата от **1.0%**, а **жените** отново са с преобладаващ относителен дял – **65.0%**;

Таблица 2. *Българските граждани по провинции в Германия (31.12.2007)*

Провинции в Германия	Български Граждани (общо)	Дял на българите сред чуждестранното население (%)	Чуждестранно население в Германия (общо)	Население на Германия (общо)
Баден–Вюртемберг	6 220	13.28 – III	1 277 052	10 754 937
Бавария	8 948	19.11 – II	1 185 649	12 515 713
Берлин	4 776	10.20 – V	474 083	3 410 147
Бранденбург	667	1.42	66 018	2 593 081
Бремен	875	1.87	85 285	663 050
Хамбург	1 430	3.05	252 002	1 766 156
Хесен	5 320	11.36 – IV	685 409	6 072 717
Мекленбург–Предна Померания	139	0.30	39 377	1 683 411
Долна Саксония	2 433	5.20	539 729	7 979 194
Северен Рейн–Вестфалия	9 263	19.79 – I	1 912 729	18 008 611
Рейнланд–Пфалц	2 287	4.88	318 211	4 048 582
Саарланд	639	1.37	86 684	1 038 500
Саксония	1 408	3.01	117 813	4 226 490
Саксония–Анхалт	893	1.91	45 860	2 420 209
Шлезвиг – Холщайн	776	1.66	151 250	2 327 021
Тюрингия	744	1.59	47 370	2 294 972
Total	46 818	100.00	7 284 500	82 258 300

Източник: Federal Statistics Office of Germany (2008), <http://www.destatis.de>

➤ Само **30% от българите** са получили немско гражданство чрез сключен брак или съвместно съжителство с немци, както и чрез друг член на семейството; преобладаващата част – **70% от българите** са се сдобили с немско гражданство чрез правото си на дългосрочно пребиваване, вкл. и на осемгодишно такова, което свидетелства за доверие и висока оценка на професионалните умения в страната–приемник;

➤ **93% от натурализираните българи** са получили статут на немски граждани през последните 20 г. и по-голямата част от тях (**около 80%**) живее в бившите западногермански провинции, което показва, че натурализирането им се е осъществило след Обединението на двете Германия;

➤ Българите, придобили немско гражданство, са в активна трудоспособна възраст 25–55 г. (**70%**) и учащи се (**20%**), затова можем да ги определим като потенциален равнопращен контингент на пазара на труда в Германия. (Табл. 3)

Анкета, публикувана в Интернет, в която са участвали 1365 емигранти от България, също дава известна представа в кои райони на Германия те са

Таблица 3. *Българи, получили немско гражданство, за периода 1999–2006 г.*

Година	Чужденци, придобили немско гражданство	Българи, придобили немско гражданство	Относителен дял на българите с немско гражданство/ всички чужденци с немско гражданство	Относителен дял на жените в общия брой българи с немско гражданство
1999	241 972	303	0.13	52.5
2000	186 688	614	0.33	47.9
2001	178 098	615	0.35	53.7
2002	154 547	649	0.42	56.2
2003	140 731	579	0.41	58.5
2004	127 153	404	0.32	60.4
2005	117 241	400	0.34	61.5
2006	124 566	409	0.33	65.0

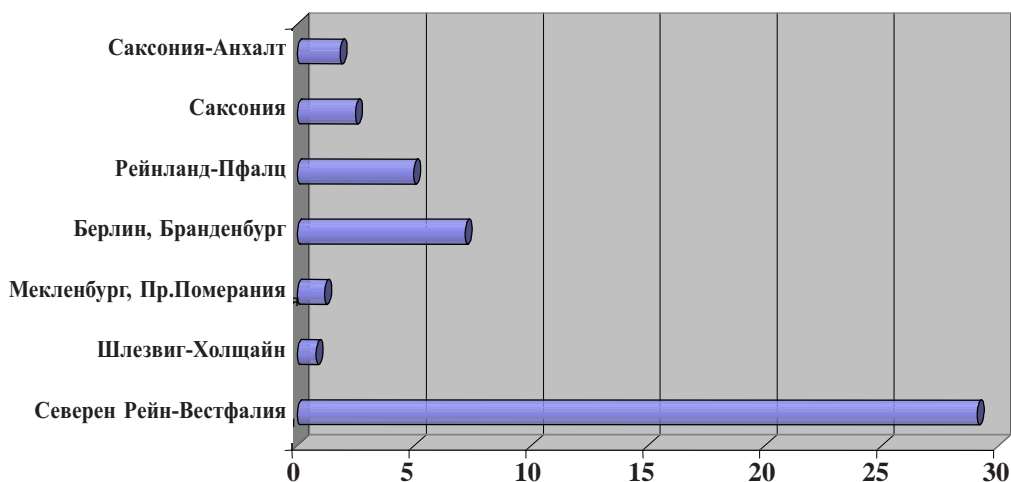
Източник: Federal Statistics Office of Germany (2007), <http://www.destatis.de>

съсредоточени. Фигурата показва, че най-значителен брой български емигранти са отговорили от Северен Рейн–Вестфалия, следват Берлин–Бранденбург, Хесен, Бремен.

3. Характеристика на заетостта на българските емигранти в Германия

Фигура 1

Регионално разпределение на български емигранти, съставено на основата на анкета през 2008 г. (%)

Източник: Анкета, представена от <http://www.zaedno.de>

3.1. Умения и образование

Българските студенти в Германия са особена форма на български емигранти, защото голяма част от тях след завършването на висшето си образование остават в Германия

Ако до 1945 г. следването на българи в чужбина е характерно за определен културен и икономически елит, през периода 1945–1990 г. то е привилегия на една политически лоялна прослойка, през 90-те години на 20 век – изключение, породено от икономически причини или въпрос на престиж, то след 2000 г. следването на български граждани в чуждестранни университети придобива масов характер¹⁵.

Поради наложилата се през 90-те години рестриктивна миграционна политика на западноевропейските държави свободното заселване на български граждани на територията им за упражняване на избрана професия е много трудно, почти невъзможно¹⁶. Предприетите мерки са с цел да защитят високата цена на работната сила на местните трудови пазари. Затова наемането на чуждестранни работници-емигранти от ЦИЕ в държава-членка на ЕС е разрешено само в отделни случаи, в които бива доказано от работодателя, че няма работна ръка със съответната квалификация на местния пазар и тя трябва да бъде „внесена” отвън.

От началото на 2001 г. до 01.01.2007 г. – датата на приемането на България в ЕС, български граждани нямат право да остават по-дълго от 3 месеца на територията на Шенгенските държави без специално разрешение. Като форма на легално пребиваване за по-дълъг срок от време в страните от ЕС, и то най-достъпната, най-често се използва студентският статус¹⁷. От него могат да се възползват предимно млади хора до 35 г., които имат завършено средно образование и добра езикова подготовка. Студентите запазват своето гражданство и придобиват право на пребиваване в чужбина за срока на следването до получаването на диплома за висше образование. Като такива те се явяват част от „интернационално мобилните студенти” по класификацията на Института за статистика при ЮНЕСКО¹⁸ и могат да бъдат разглеждани като потенциална трудова миграция на висококвалифицирани специалисти, т.е., мигранти с висше образование или

¹⁵ Лякова, Марина, Хибридният жизнен свят на българските студенти в Германия, в: *Критика и хуманизъм*, бр. 25/2008, стр. 45-63

¹⁶ Ако до 1989 г. напускането на България от български граждани е контролирано от българските институции (МВР, МВнР) чрез системата на изходните визи, то след демократичните промени придвижването на българите в чужбина се ограничава единствено от миграционните политики на приемащите страни, които налагат своя визов режим. До пролетта на 2001 г. българските граждани се нуждаеха от визи дори при пътувания и престой в държави от Западна Европа до 3 месеца. Въпреки приемането на България за пълноправен член на ЕС, предпазните клаузи пред неограничения достъп до пазара на труда остават.

¹⁷ След 1999 г. 25-30 % от българските граждани в Германия са български студенти в различни немски висши учебни заведения и университети.

¹⁸ Unesco-UIS, 2006

със съответния професионален опит.

Миграцията на студенти от ЦИЕ в Западна Европа крие риск от загуба на млади и висококвалифицирани трудови ресурси в тези страни, което може да забави бъдещото развитие на важни икономически сектори в тях. Ако обаче завършилите в чужбина млади специалисти се завърнат в родината си, те могат да се превърнат в катализатор за икономическото ѝ развитие. Но вероятността това да се случи е много малка. Младите хора посочват най-често следните по-важни причини: в родината им липсва подходящо работно място със съответната организация на труда, техника и know-how, добро заплащане и ясна перспектива за кариерно развитие; нестабилната социално-икономическа и политическа обстановка в родната страна създават допълнителни колебания и съмнения за завръщане.

Въпреки, че никой не отрича важността на миграционните движения сред студентите, докторантите и младите учени, сред всички, които са ангажирани в една или друга форма на образование или продължаващо обучение в чужбина, факт е, че има много малко изследвания в тази сфера. Посочената група млади хора може да бъде определена като „забравените“ мигранти, които обаче придобиват все по-голямо значение за бъдещото развитие на Обединена Европа.

През учебната 2007/2008 г. около 50 000 български студенти следват зад граница. Особено силно е присъствието на българските студенти в Германия. През учебната 2007/2008 г. от общо 233 600 чуждестранни студенти във ФРГ – 10 500 са българи, което им отрежда пето място сред всички студенти с чуждестранно гражданство в Германия.¹⁹ На практика, българските студенти са на трето място защото част от турските и руските студенти в Германия са натурализирани немци. Следователно, от всички български студенти, следващи в чужбина почти 20% избира Германия като място за следване.

Преобладаващата част от младите българи следват в бившите западногермански провинции – Северен Рейн–Весфалия (22%), Бавария (20%),

Таблица 4. *Чуждестранни студенти в Германия, вкл. български студенти, според годината на започване на обучението*

Години	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Български студенти	1 204	1 945	2 678	3 172	3 080	2 489	1 819	1 319	1 067
%	3.0	4.3	5.0	5.4	5.1	4.3	3.3	2.5	2.0
Всички чуждестранни студенти	39 905	45 652	53 183	58 480	60 113	58 247	55 773	53 554	53 758

Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

¹⁹ Statistische Bundesamt, 2007; според някои последни изследвания на българските консулски служби в Германия броят на студентите достига 15 000 души.

Баден–Вюртемберг (16%), Берлин (8.5%), Хесен (8.5%). Над 80% от тях учат в университети, а останалите – във висши училища. Повечето български студенти са по специалностите право, икономически и социални науки, филологии и културоведчески науки, математика и естествени науки. Три от тези дисциплини – информатика, икономика и инженерство са с преобладаващо предпочитание сред българите.

Таблица 5. *Чуждестранни студенти в Германия по основни специалности (абсолютен брой и процентно съотношение по основни специалности)*

Учебна година	2004/ 2005		2005/ 2006		2006/ 2007		2007/ 2008	
Общо	12 848	%	12 794	%	12 170	%	10 504	%
Филологии, културология	2 670	20.8	2 559	20.0	2 432	19.9	2 089	19.9
Право, икономика, социалнауки	4 763	37.0	4 823	37.7	4 626	38.0	3 942	37.5
Математика и естествени науки	2 474	19.3	2 431	19.0	2 324	19.1	1 978	18.8
Инженерни науки	1 667	12.9	1 638	12.8	1 514	12.4	1 321	12.6
Хуманна медицина	556	4.3	614	4.8	617	5.1	601	5.7
Изкуство	496	3.9	422	3.3	474	3.9	420	4.0

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

Поради динамичното нарастване на броя на българските студенти в Германия, те се превръщат в обект на особен изследователски интерес. Каква е мотивацията на българските студенти да изберат точно ФРГ? Безспорно, географската близост на Германия до България е съществен фактор, който обуславя избора. Принадлежността на бившата ГДР, образувана през 1949 г., към социалистическия блок, е предпоставка за по-лесен достъп на много българи до източногерманските университети още преди Обединението (1989 г.). Тази традиция продължава и след 1989 г.

Друг важен фактор е добрият имидж на немската образователна система. Богатите традиции на германските университети привличат много българи още през 19-век. Очевидно и за съвременните български студенти аргументът „Германия има стари и световноизвестни университети” е определящ за избора на следване.

Част от българските студенти избират ФРГ като място за следване и поради наличието на близки и роднини, пребиваващи постоянно във Федералната република, но те са само първоначален „импулс” и финансов

Таблица 6. *Български студенти в Германия по основни специалности (абсолютен брой и процентно съотношение по основни специалности)*

Учебна година	2000/ 2001		2001/ 2002		2002/ 2003		2003/ 2004	
Общо	5 015	%	7 321	%	9 897	%	12 048	%
Филологии, културология	1 098	21.9	1 568	21.4	2 090	21.1	2 554	21.2
Право, икономика, социал.науки	1 936	38.6	2 762	37.7	3 631	36.7	4 422	36.7
Математика и естествени науки	858	17.1	1 413	19.3	1 952	19.7	2 337	19.4
Инженерни науки	577	11.5	861	11.8	1 260	12.7	1 530	13.2
Хуманна медицина	165	3.3	251	3.4	373	3.8	470	3.9
Изкуство	286	5.7	327	4.5	399	4.1	482	4.0

Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de/>

гарант за по-лесно и бързо адаптиране към местните условия на живот.

Характерна особеност на българката имиграция в Германия са ограничените контакти между „новите” и „старите” мигранти и липсата на приемственост между тях. Старата миграция е била принудена да напусне страната предимно по политически причини, в много по-редки случаи определящи са семейни или социални подбуди, докато новата миграция е изцяло икономически мотивирана. Сред младите българи, особено сред българските студенти в Германия, доминират материалните ценности. Материално-икономическият интерес е водещ при решението им да „имигрират” като студенти в Германия.

Достъпът до немските вузове е сравнително улеснен за всички чужденци, завършили гимназия, тъй като не се полага специализиран приеман изпит по определени дисциплини. В повечето вузове се изисква само диплома („Sprachdiplom”) за владеење на немски език, която се получава или в родината от съответни оторизирани за това институции, или чрез изпит в университета, избран от кандидат-студентите²⁰. За младите българи това не е проблем, защото в страната има 18 езикови гимназии с преподаване на немски език, чието обучение е целево насочено към получаването на такава диплома. И едва ли има друга държава в Европа, в която в чуждое-

²⁰ През последните години все повече университети приемат чуждестранни студенти и с английски език, но само при определени видове специалности

зиковото обучение да се инвестират толкова много частни средства под различна форма: от частни уроци, през езикови курсове в специализирани школи и частни езикови гимназии до подготовка за езикови тестове, валидни за прием в университетите в чужбина.

Важен мотив за избора на Германия е относително изгодното във финансово отношение следване в немски ВУЗ. До 2004 г. семестриалната такса възлиза на 100 евро като тя осигурява преференциални цени за градския транспорт, за общежитията и студентските столове, за юридически и други консултации. От 2004 г. просрочилите редовното време за следване студенти плащат на семестър 500 евро. А от април 2007 г. немските университети са свободни да решават дали да въведат такса за обучение на всички студенти и в какъв размер²¹. Поради пълноправното членство на България в ЕС от 01.01.2007 г. българските студенти в Германия имат право да кандидатстват за държавен немски заем (BAfOG) за финансиране на следването си.

Особен аспект на следването в Германия е относителната свобода при съставянето на учебния план. Студентите имат право сами да избират кога да се явят на тест, да полагат изпити и т.н., което е важно предимство за онези студенти, които са принудени да работят, за да финансират следването си²². Но за онези български студенти, които са мотивирани да учат и могат да бъдат издържани от семействата си, тази свобода е по-скоро препятствие за успешно дипломиране. Тя се приема като недостатък на образователната система, защото, ако бъдещите специалисти не завършат в срок, има опасност да се превърнат в евтина работна ръка на пазара на труда, предимно в сферата на хотелиерството и ресторантьорството или на някои по-непривлекателни дейности, свързани главно с извършването на физически труд.

Посочената особеност на немската образователна система обаче създава предпоставки за съзнателно и целенасочено „провлачване” на учебния процес най-вече за т.н. „pro forma студенти”, които са завършили в България и се записват да следват в Германия, за да използват гарантирания чрез студентския им статус достъп до немския пазар на труда.²³ Умишленото удължаване на следването е обусловено от рестрикцията в Закона за чуждестранните граждани (Auslandergesetz), според която чуждестранните студенти са длъжни да напуснат Германия след завършване на следването си и да пребивават минимум една година извън страната, преди отново да

²¹ На практика повечето университети въвеждат такса от около 500 евро на семестър, а някои от тях освобождават от такса чуждестранните студенти по социални причини.

²² Момчетата намират работа в сектора на гастрономическите услуги, домакинството, като помощници в офиси и кантори, а момчетата работят във фабрики, складове, сервиси, където дейностите са по-тежки, но носят и по-висок доход.

²³ Всички студенти в Германия имат право да бъдат трудово заети 20 ч седмично през семестъра и 40 ч седмично в продължение на 90 дни в годината през семестриалните ваканции.

получат разрешение за постоянно пребиваване, ако имат предложение за работа от немски работодател.

Тази административна разпоредба е отменена от новия Закон за имиграцията (*Zuwanderungsgesetz*), според който от 01.01.2005 г. всички чуждестранни абсолвенти получават равни права с немските си колеги на пазара на труда в Германия и могат да останат в страната в рамките на една година след завършването с цел търсене на работа по специалността. За да си осигурят доходи през този период, те могат да упражняват избрана от тях професия без специална работна виза. От всички абсолвенти в страната през 2006 г. от тази възможност са се възползвали преди всичко китайци (503), българи (133) и индийци (129), което показва сериозен професионален интерес от страна на младите български специалисти за трудова реализация в Германия.

Това законово изменение е свързано с промяна в цялостния социално-политически климат в Германия. Според най-новите демографски изследвания за да се гарантира нормалното функциониране на социално-осигурителната система на страната при настоящия негативен прираст във ФРГ, е необходима миграция от приблизително 400 000 души в работоспособна възраст годишно²⁴. Чрез разрешаването на чуждестранните студенти да останат във ФРГ след края на следването си, Германия печели ценен потенциал от висококвалифицирани имигранти.

Българската студентска общност в Германия е мултикултурна и отворена в своите социални контакти. Въпреки наличието на десетки български студентски съюзи – почти във всеки град, където учат българи има такива, броят на активните техни членове е много малък в сравнение с общия брой на българските студенти в Германия. С увеличаването на новоприетите студенти през последните години се забелязва установяване на българска студентска диаспора в Германия, която проявява тенденция, позната и при другите големи етнически общности, а именно, тенденция на затваряне в етническа ниша чрез търсене и намиране на моноетнични контакти. В научната литература по социология на миграцията се спори, доколко етническото затваряне на една мигрантска общност може да се определи като социално изключване или то е естествен процес на събиране на индивиди със сходни хабитуси, очаквания и разбирания.²⁵ Защото младите българи, макар и в по-хомогенни групи, продължават да се движат в етнически хетерогенни среди и да проявяват толерантност и търпимост спрямо различните вероизповедания и културни особености на своите колеги така, както са го правели техните предшественици през 80-те и 90-те години на 20 век.

Българските студенти нямат категорично определени визии за бъдеще

²⁴ Unabhängige Kommission Zuwanderung, 2001

²⁵ Halm, Sauer (2004,2006); Sen, Halm Sauer (2001); Bukow, Nikodem, Schulze (2007); Nowak (2006)

щето си след завършване на образованието си в Германия. Почти всички обаче изказват желанието «да живеят добре» и «да печелят добри пари». Повечето свързват тази възможност с оставане в Германия или в друга западноевропейска страна, където вероятността да си намерят добра работа по специалността е по-голяма. Има и такива, които не биха останали в Германия след края на следването си. Като основни причини те изтъкват различията в менталитета, нравите и темперамента. Но всички са единодушни, че следването в Германия е важен житейски опит, който е добре човек да натрупа.

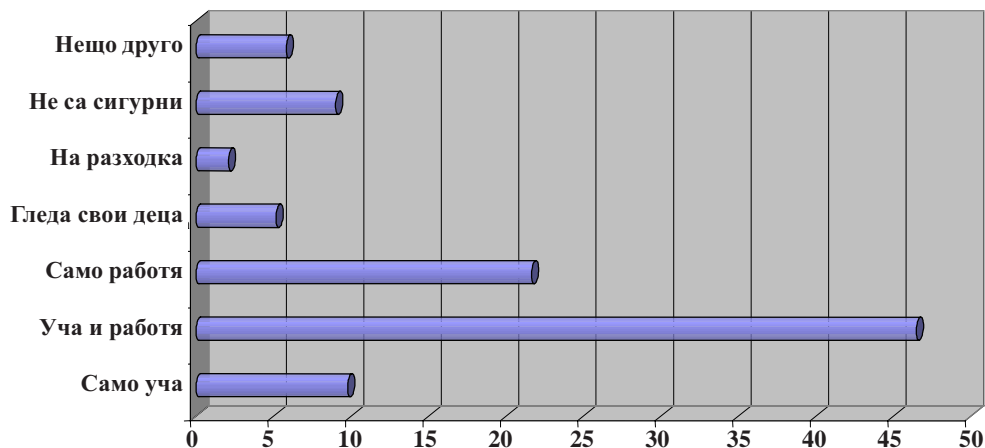
Как се интегрира българската емиграция и по специално студентите на примера на Мюнхен през 2008 г. ?

Мюнхен е един от градовете с компактна маса от българи, но липсват точни статистически данни колко сънародници живеят постоянно в града. Българите тук са главно две групи: студенти и различни работещи български емигранти. Само студентите в Мюнхен са 2700 души. Дори през 2002–2003 г. българските студенти са били над 4000 души или повече от броя на китайските. Интересен е фактът, че голяма част от тях с течение на времето само използват статута на студенти, а на практика стават «гастарбайтери». Те използват студентските документи, за да пребивават в Германия, но всъщност работят, където успеят да се наемат. Това се дължи на особеностите на немската образователна система, която позволява да се променя специалността до 4-я семестър от следването. Някои от студентите първоначално започват работа, за да съберат пари за следването и въобще някакъв капитал. Част от тях работят 4 години и се завръщат обратно в България. Това обяснява намаляващия брой на българските студенти в Германия. И все пак, повечето от тях са в Германия с цел учение, а и санкциите при просрочено следване се увеличават драстично след 2004 г. Характерни за българската студентска общност са неформалното общуване и взаимопомощта между българските студенти. Тези, които познават бюрократичните бариери и ограничения в Германия, помагат на новодошлите от България за адаптирането им. Така новите български студенти по-лесно се приобщават към икономическата и социална среда, като избягват и културния шок. «Старите» студенти действат като социален център, който подпомага младите хора да се адаптират към новия живот, но на практика те ограничават интегрирането им в германското общество, защото създават условия за по-лесно и безпроблемно общуване в рамките на българската диаспора. След приемането на България в ЕС (01.01.2007 г) престоят на българи в Германия вече не е така труден, както преди тази дата. Независимо от факта, че немският пазар на труда е пренаситен и селекционен, има сфери в реалния сектор, които изпитват недостиг на работна сила. Така например българи с диплома за висше образование (особено, ако тя е получена в Германия) си намират работа като инженери, информатици, юристи, лекари, финансисти, в природонаучните дейности, където и българските студенти имат добри шансове на местния пазар на труда.

3.2 Employment and occupations

Съгласно долупосочената анкета, проведена сред 910 души по Интернет, по-голяма част от българските емигранти в Германия учат и работят. Около 22% са в Германия за да работят, но не може да се прецени каква част от участниците в анкетата са временно в Германия или са останали след приключване на висшето си образование.

Фигура 2. *Разпределение на заетостта на българските емигранти в Германия към 2008 г. (%)*

Източник: <http://www.zaedno.de>

Представените в Таблица № 7 данни показват различните форми на краткосрочна трудова заетост на български граждани в Германия по междуправителствени спогодби, които са в сила след 1991 г. и са от взаимно-изгоден икономически интерес.

Най-разпространената форма е сключване на **трудов договор** между немската фирма и работещи в чуждестранната фирма (в случая, в българската фирма) за **извършване на подизпълнителски трудови дейности** в Германия за определен срок с право на удължаване на договора до 4 години. Чужденците получават възнаграждение по съответните тарифи в Германия, но социалното им осигуряване е в страната, която ги изпраща. Това са трудови дейности главно в строителството и металургията, които изискват добро среднотехническо професионално образование и квалификация.

Все по-голям интерес предизвиква **сезонната заетост** на чужденци в Германия – до **три месеца в годината**. За българите е характерно, че почти на 100% тя е в хотелиерството и ресторантьорството. Възнагражденията са по немски тарифи и социалното осигуряване е в Германия, което определя увеличаването на броя на заетите чрез посреднически договор за сезонна работа, макар за този вид трудова дейност не винаги да е необхо-

Таблица 7. *Краткосрочна българска имиграция в Германия според вида и формата на трудовата заетост, 1991 – 2006 г.*

Години	Трудов договор за подизпълнители	Посреднически договор за сезонна заетост	Посреднически договор за гастарбайтери	Посреднически договор за домашни помощници
1991	365	–	–	–
1992	1 968	–	3	–
1993	3 802	71	176	–
1994	2 353	70	323	–
1995	1 866	131	326	–
1996	989	188	304	–
1997	1 229	203	245	–
1998	688	236	351	–
1999	1 402	332	378	–
2000	1 724	825	658	–
2001	1 861	1 349	776	–
2002	1 309	1 492	648	–
2003	1 651	1 434	367	–
2004	1 471	1 249	222	–
2005	1 038	1 320	157	38
2006	731	1 293	115	29

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de/>

дима съответната професионално образование и квалификация.

Противоречиво е развитието на трудовата заетост на българите като *гастарбайтери*. Това са *работещи специалисти (на възраст до 40 г.) в международни фирми, съвместни предприятия* и др., които имат право да осъществяват трудова дейност в Германия една или една и половина години с цел повишаване на квалификацията си, което е от взаимен интерес за двете страни. Възнагражденията са по немски тарифи и социалното осигуряване е в Германия, но при квота от 1000 души изпълнението е под 50%.

За целите на нашето изследване интерес представляват някои специфични данни за бизнес и трудова заетост на български граждани в Германия.

Според данните от Таблица № 8 става дума за българи, придобили право на дългосрочно пребиваване в Германия, тъй като осъществяват дейност от особено голямо икономическо значение за страната или от особено значение за някой регион в Германия: първоначалното изискване (от 01.01.2005 г.) е за инвестиране на минимум 1 млн. Евро и за осигуряване на 10 работни места, което впоследствие (от 01.08.2007 г.) е намалено съответно до 0.5 млн. Евро инвестиции и 5 работни места.

България със 139 инвеститори, от които 50 жени, е на 8 място сред представените в Германия нации, след Китай (984), САЩ (729), Япония

Таблица 8. *Български граждани със самостоятелен бизнес в Германия*

народност/ години	преди 2005 г.	2005 г.	2006 г.	Общо	от тях: жени
Българи	94	23	22	139	50
%	3.6	3.1	3.4	3.5	4.1
всички чужденци	2 599	732	642	3 973	1 232

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

(270), Руската Федерация (214), Турция (178), Корея (161), Канада (154). Само Китай, САЩ, Япония и Руската Федерация са с повече на брой бизнесдами в сравнение с България.

Таблица 9. *Българи, получили право да се заселят в Германия като висококвалифицирани специалисти*

народност/ години	преди 2005 г.	2005 г.	2006 г.	Общо	от тях: жени
Българи	29	0	2	31	10
%	3.0		2.5	2.8	2.9
всички чужденци	972	71	80	1 123	347

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

Данните от Таблица № 9 се отнасят за български граждани, определени като висококвалифицирани специалисти – учени, научни сътрудници и преподаватели, които имат предложено място за работа в Германия и с доходите, които получават могат да живеят без социална помощ от страна на държавата. Като такива са оценени **31 българи**, от които **една трета жени**. От представените в Германия нации българите са на **9 място** след Турция (185), Руската Федерация (142), САЩ (138), Румъния (65), Сърбия и Черна гора (55), Китай (43), Индия (40), Хърватия (37). Определено може да забележим „вливане на мозъци” от бившите социалистически страни в Германия – **30%** от всички висококвалифицирани специалисти с такъв статут са Източна Европа, а **10%** от всички представители в Германия на бившата социалистическа наука и висше образование са българи.

Българите отново са сред най-силно представените нации в Германия – на **8 място**, след Индия (5740), Русия, Белорус, Украйна и Прибалтийските републики, взети заедно, (2033), Румъния (1144), Чехия и Словакия

Таблица 10. *Българи, получили работни визи за Германия като ИТ-специалисти за периода 01.08.2000 г. – 31.12.2004 г.*

Народност	общо	мъже	жени	от чужбина	от немски ВУЗ
българи	469	373 (80%)	96 (20%)	380	89
%	2.6			2.5	3.1
всички чужденци	17 931	15 773	2 158	15 067	2 864

Източник: Federal Ministry of Interior, Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, <http://www.bmi.bund.de>

(1031), страните от бивша Югославия (823), Унгария (553), Алжир, Мароко и Тунис (516). Като изключим Индия, Алжир, Мароко и Тунис, чиито представители в голямата си част имат не само икономически, но може би и политически интерес да живеят и работят в Европа, основната част от ИТ-специалистите в Германия са привлечени от бившите социалистически страни – 35%. Сред тях съществен принос имат българските ИТ-специалисти, само една четвърт от които са завършили висшето си образование в Германия. За обучението и професионалното развитие на останалите три четвърти е плащала българската държава. Но тя не е в състояние да им осигури немски доходи и немски стандарт на живот. Минималният доход, който немските работодатели е трябвало да гарантират на чуждестранните ИТ-специалисти чрез 5-годишен трудов договор, е 50 000 Евро годишно.

С нормативно решение след 01.01.2005 г. всички тези специалисти могат да останат дългосрочно или безсрочно като работещи в ИТ-сектора на Германия при взаимноизгодни условия, т.е., ако им се предложи от немски работодател работно място по специалността, ако ИТ-специалистите са съгласни с условията на труд и с възнаграждението, ако те имат достатъчно средства за живот и пребиваване в Германия, без да е необходимо да получават социални помощи или други социални обезщетения като безработни. За съжаление няма данни колко от българските ИТ-специалисти са се възползвали от тази възможност.

Кои са възможните причини и обяснения за сегашното състояние и структура на българската имиграция в Германия:

➤ Потенциалните имигранти от български произход в Германия са изчаквали т.н. „отваряне на границите”, т.е. по-благоприятни от юридическа и от икономическа гледна точка условия за имигриране в Германия: по семейни причини, с цел трудова заетост, с цел обучение, или за съвместяване на последните две дейности;

➤ Българките са по-адаптивни към условията на живот и труд в Германия и по-лесно от мъжете предприемат стъпки към съжителство или създаване на семейство в Германия;

➤ Отливът на мигранти от Германия след 2003 г. би могъл да се

обясни с предпочитания за имигриране в новите страни-членки на общността или с по-достъпните и изгодни условия на труд и пребиваване в страните от Южна Европа – Гърция, Испания, Португалия, Италия, както и в страни от други континенти – Канада, САЩ, Австралия, Нова Зеландия и др.

През последните години и особено след 2000 г. сравнително намалява броят на българите, които се установяват постоянно в Германия. Повечето от тях отиват като сезонни работници и след извършването на определени дейности в нискоквалифицираните сектори на германската икономика се връщат в България. Някои от тези сезонни мигранти остават и за по-дълъг период от време като мигрират временно и в трети държави.

В кои области се наемат българските работници? Сезонните работници от България, а и от Централна и Източна Европа обикновено се наемат в селското стопанство, горско стопанство, хотелиерство, ресторантьорство или друга временна работа. Следва да се подчертае, че освен наемането на работници от България и други държави от Централна и Източна Европа, в Германия се организират квалификационни програми за млади хора от този регион с продължение на 18 месеца, като годишно се обучават от 3 000 до 6 000 участници. Немски работодатели и обществени институции проявяват интерес към квалифицирани медицински сестри за болници и други болнични заведения, към хора, за които не важи ограничението за наемане на работна сила, като научни работници, изпълнителски и управленски кадри, учители на чужди езици, артисти, модели, професионални атлети и треньори. Особено търсени са чужденци под 25 години, които могат да гледат деца повече от една година, както и студенти, които могат да работят през почивните дни. Българите, които искат трайно да се установят в Германия, вкл. и студентите, завършват квалификационни курсове, за да получат по-висока квалификация и да си намерят по-лесно работа.

Друга форма на заетост на емигрантите с цел установяване и дълготрайно пребиваване в друга обществено-икономическа и културна среда е създаването на собствени предприятия.

В Германия нараства значението на т.нар. „етническа икономика“. Действителният брой, мотивите и проблемите на предприемачите-чужденци в Германия са обект на изследване от Федералните германски власти. Като най-важен резултат може да се посочи, че броят на емигрантите, станали самостоятелни предприемачи в Германия, нараства значително през последните 15 години. През този период, например, броят на предприемачите от турски произход се е удвоил, както и този на италианските предприемачи.

През 2003 г. броят на предприемачите от чужд произход в Германия е 285 000. От 1990 г. насам увеличаването на техния брой е почти 65%. Чуждестранните предприемачи в Германия разкриват работни места главно за

собствената си етническа група, но това все пак облекчава пазара на работната сила. Именно сред етническите групи, например сред турците и италианците в Германия, безработицата е особено висока. Предприятията в Германия, създадени от чужди предприемачи, разкриват близо един милион работни места. Това са 3% от всички работни места във Федералната република. Показателно за етническата икономика е концентрацията в ресторантьорството и хотелиерския бранш.

Какви са подбудите емигрантът да създаде самостоятелно предприятие? От една страна, той намира изход от безработицата, от друга страна, това е «въпрос на мотивация – желанието сам да си бъдеш началник.» Етническата икономика е всъщност интеграционен фактор. Съгласно това виждане, когато германските търговци на дребно биват изместени от големите търговски вериги, в много случаи чуждите предприемачи отварят свои малки магазини. Те запълват създалата се пазарна ниша. Немаловажен аспект е и интеграцията на това население, която се появява с тази дребна търговия. Малките магазини и ресторанти със собственици емигранти в Германия, се превръщат в средище на различни култури и допринасят за мирното съжителство между чужденци и германци. Иначе казано, собственикът с право може да твърди, че като емигрант има шансове да се утвърди в обществото и чрез предприемаческата си дейност. Поощрява се интеграцията и се укрепва социалната роля на емигрантите, от което се възползват българите от турски произход и българите–мохамедани. Те обикновено пребивават в агломерации с компактно турско население и са наемани от работодатели турци, които имат свой малък бизнес. Българските емигранти от турски произход работят в малки турски ресторанти и на практика не излизат от този кръг. Те живеят в Германия, но в действителност не се възползват от възможността да възприемат друга култура и/или да се приобщят към германската нация, която през последните години е доста по-отворена. Някои от тези български трудови емигранти, обаче проявяват желание да излязат от този затворен етнически кръг на работа и местоживеене, като насочват децата си към училище и дори към университетско образование.

Отношението към емигрантите се определя от степента на тяхната интегрираност в обществата, сред които живеят. Интегрирането на българите с турски произход и изповядващите мюсюлманска религия към германския начин на живот, към немската култура и ценности протича по начин, сходен с интегрирането на турските емигрантски групи в Германия. Независимо от този факт налице са и някои различия в поведението на българите от турски произход поради въздействието на някои дългосрочно действащи фактори, а именно:

➤ Те идват от държава с различни от Турция културни и традиционни особености. Независимо от влиянието на семейната и етническа среда, тези емигранти могат да имат друго поведение и стремеж за бъдещо раз-

витие.

➤ Поведението и по-нататъшното им развитие е обусловено от равнището на тяхното образование, от способността им да контактуват адекватно в непознатата за тях държава.

В тази група от български емигранти е особено изразена силата на религията и те не могат да излязат от тази среда, ако се намират на пониско образователно и квалификационно равнище. Не може да се твърди със сигурност какво е тяхното отношение към германското общество, култура, начин на живот.²⁶ Този показател е решаващ при изследване на качеството на интегрираност на малцинствата и е определящ при търсене на политически решения вътре във всяка европейска страна, вкл. и в Германия.²⁷

Именно качеството на интегрираност определя отношението на мнозинството към имигрантите. Такива данни се съдържат в друго изследване,²⁸ което обхваща САЩ, Франция, Великобритания, Испания, Италия и Германия. Отношението на местното население към емигрантите не е еднозначно, но на практика нараства отрицателното им отношение, особено към нелегално пребиваващите емигранти, а и тези от ромски произход. Изводът е, че „едно значително мнозинство англичани (67%), и 55% от германците и италианците смятат, че в съответните страни пребивават „прекалено много“ имигранти. Тази пропорция намалява в Испания, където 45% от анкетираните говорят за несъразмерния брой имигранти, установили се на Иберийския полуостров. При французите процентът е 32% – и по този показател те се доближават до отношението на американците към техните имигранти. *Германците смятат, че емигрантите общо взето не са добре интегрирани в тяхното общество и това говори за качеството на интегриране на легалните имигранти.*

Освен това в години на икономически застой и по специално в отраслите, при които чуждестранната и местна работна сила могат лесно да се заменят една с друга, наемането на имигранти е съпроводено с нарастваща безработица сред родените в Германия работници с чуждестранен произ-

²⁶ Така например, в множество изследвания, свързани с интеграцията на мюсюлманите, проведени в САЩ през последните години, се очертава, че американските мюсюлмани имат позитивно отношение към обществото, в което живеят. В същото време 53% от анкетираните смятат, че след 11 септември е станало по-трудно да бъдеш мюсюлманин в Америка, отколкото преди атаката на кулите-близнаци. За отбелязване е, че 47% от анкетираните мюсюлмани, живеещи в САЩ, определят себе си първо като мюсюлмани и след това като американски граждани. Във Великобритания самоопределянето обаче е различно – за 81% от тях на първо място в личната им идентификация е поставена принадлежността към мюсюлманската общност и след това британското им гражданство.

²⁷ В един от последните доклади на Европейската комисия срещу расизма и нетолерантността е изразена загриженост относно засилването на настроенията срещу мюсюлманите и увеличаването на проявите на антисемитизъм във все повече европейски държави.

²⁸ International Herald Tribune, 25 of May 2008.

ход. Липсата на гъвкав пазар на труда в почти всички европейски страни означава, че парадоксално новите имигрантски потоци съществуват едновременно с ниско участие на работната сила, с недостиг на работна сила и с безработица. Това налага политиките за миграция да се съобразяват, освен със социалните, етнически и религиозни фактори, и със значителните изменения в икономически план, главно с различията на пазара на труда, които се увеличават още повече след двете разширения на ЕС.²⁹

От една страна, емигрантите допринасят за увеличаването числеността на населението и спомагат за преодоляване на недостига на работна сила на пазара на труда, което допринася за икономическия растеж и конкурентоспособността. А от друга, се създават напрежения на пазара на труда и има опасения, че нискоквалифицираните работници с чуждестранен произход, дори и родени в Германия, не са в състояние да си намерят подходяща работа при новите изисквания на икономиката.

Българските емигранти, които от години живеят в Германия и които имат високо образование, работят главно като лекари, адвокати, артисти, художници и т.н. Значителни са представителите на тези професии в градове като Берлин и Мюнхен. Младите българи, които са решили завинаги да изберат Германия като своя втора родина, са високо образовани. Работят в сферата на банките и финансите, туристически услуги и в областта на информационните технологии. Характерна черта за българите е, че дори първоначално да не знаят немски език, те много бързо се ориентират и започват да посещават квалификационни курсове, които, както беше споменато, се организират в Германия за емигрантите от Централна и Източна Европа. Те бързо научават немски език и благодарение на своята предприемчивост бързо се адаптират към германския начин на живот. За полесната им адаптация допринася и фактът, че тяхната ценностна система не се различава особено от тази на германците, така че те съумяват в повечето от случаите да реализират семейните си и професионални цели.

Пример за такова развитие е жизнения път на една българска емигрантка Н.К., която идва в Германия след 1989 г. с желанието да посети други държави, да опознае друга култура. Решава да остане в Германия и след известен период учредява фирма за преводи. Към момента тази българска емигрантка управлява мрежа от над 10 000 сътрудници на свободна практика в цял свят.

Както проличава от таблица 11, българската емиграция в Германия нараства след 1989 г. и сравнително се стабилизира до определени равнища към 2000 г. След този период се забелязва тенденция по-скоро към сезонна, отколкото към постоянна миграция и това е свързано с временната мобилност на българската трудова миграция главно на нискоквалифицирана работна ръка. Сред емигрантите българи не се забелязва значителен сти-

²⁹ Louka T. Katseli is Professor of Economics at Athens University and Director of the OECD Development Centre (www.oecd.org/dev).

Таблица 11. *Обобщени факти и цифри относно главните тенденции на българската емиграция в Германия*

Първи период 1945–1989	Втори период 1989–2000	Трети период 2000 – до сега
Потоци от български емигранти в България		
Българските емигранти в Германия напускат България главно по политически и семейни причини. Този поток иска да учи и после да се установи в бившата ГДР	След 1989 г. засилен приток на българска трудова миграция в Германия поради разпадането на централно планираната икономика.	След 2000 г. структурата на българските мигранти се променя: увеличаване на сезонните работници и на студентите, които съставляват 25–30% от всички българи в Германия.
Натрупване на емигранти		
До 1989 г. в Източна Германия се установяват 5000 българи или 2.6% от всички чужденци в бившата ГДР. В Западната част на Германия (бившата Федерална Република Германия) по това време законно пребивават 5670 българи.	След 1990 г. броят на българите в Германия бързо нараства. През 1992 г. техният брой възлиза на 59 094 души. През 1998 г. числото им намалява до 31 564 души.	През 2007 г. броят на българските емигранти възлиза на 46 818 души или едва 0.64% от общото чуждестранно население в Германия. Не се взимат предвид нелегалните емигранти.
Равнище на образование		
Не е по-различно от родените в бившата ГДР и са специализирани в технологии, медицина, изкуство, закон, икономика.	Високо – за студенти, учили в Германия и останали там постоянно. Средно – за емигранти със средно специално образование. Ниско образование в сравнение с тези, които са родени в Германия и се отнася за хора, които извършват неспециализирана работа и идват от сравнително пониски социални слоеве.	Високо – за студенти, учили в Германия и останали там постоянно. Средно – за емигранти със средно специално образование. Ниско образование в сравнение с тези, които са родени в Германия и се отнася за хора, които извършват неспециализирана работа и идват от сравнително пониски социални слоеве.
Умения		
Разнообразни в зависимост от образователния ценз на емигрантите. В Западна Германия българските емигранти имат легален емигрантски статус. Те не са „гастарбайтери“ защото няма споразумение за движение на работна сила между ФРГ и България.	Уменията отново съответстват на нивото на образование. Високи за хора с образование, подобно на германското висше и средно образование. Неквалифицираната работна ръка е с ограничени умения и вероятно по-трудно се интегрира в германското общество, както и по-бавно придобива нови знания.	Високи за хора с образование, подобно на германското висше и средно образование. Неквалифицираната работна ръка притежава ограничени умения и вероятно по-трудно се интегрира в германското общество, както и по-бавно придобива нови знания.
Предприемачество		
В Западна Германия се настаняват постоянно журналисти, художници, артисти, адвокати, лекари и други хора с високо образование и свободни професии.	Не се отбелязва значителна инициатива за създаване на малки и средни предприятия по подобие на гръцките и турски емигранти, с изключение на някои български емигранти от турски произход, които са ангажирани в етнически ориентирани бизнесдейности.	В Германия са регистрирани 139 български емигранти, които са в групата на значителни инвеститори, като 50% от тях са жени. Българските специалисти, които работят като компютърни специалисти, възлизат на 2.6% от общо всички чуждестранни специалисти в Обединена Германия.

мул за създаване на малки и средни предприятия, които са начин за оцеляване на турските и гръцките емигранти, например. Отварянето на фирми от български емигранти им дава възможност много бързо бизнесът им да се развие и да се разрасне.

Българската емигрантска група в Германия е сравнително много по-малка от тези на Гърция, Турция, бивша Югославия, Италия и други, но тя е доста сложна по-структура и няма хомогенен характер. Тя е много малка част сред многокултурното и многообразно общество в Германия. Официално регистрираните емигранти са около 40 хиляди, но този брой не е фиксиран. В сравнение с широките етнически групи от турци, гърци, италианци, които оказват осезаемо влияние върху културата и многообразието в Германия, както и върху цялостната социална и политическа среда в германските градове, българската емигрантска общност има много скромно влияние, но то е високо ценено сред германските културни и високо образовани кръгове. По-голямата част от българите са емигранти от първо поколение и именно те се опитват да опазват своите етнически характерни черти, език, културни ценности, но правят и усилия да се адаптират по-бързо към обществената, културна и икономическа среда в Германия. Българските емигранти имат слаба връзка с емигранти в Германия, които идват от държави извън Европа. В общи линии те поддържат контакти със сърби и емигранти от бившите социалистически страни.

3.3 Някои перспективи, които могат да привлекат нови висококвалифицирани български емигранти в Германия

Липсата на експерти в редица сфери на икономиката на Германия обуславя приемането от Бундестага на закон, чието основно предназначение е да се привличат висококвалифицирани специалисти, между които и българи.³⁰

Законът предполага и улесняването на започване на работа за българските студенти, които представляват втората по големина група студенти в Германия. За тях отпада изискването да се прави проверка, дали в самата Германия няма някой по-подходящ от тях за дадено работното място. (Проверката за вероятността някой в Германия да отговаря на изискванията за заемане на съответното работно място остава в сила за кандидатите от трети страни.) Също така са предвидени подобрения в статута на живеещите в Германия млади чужденци без осигурено разрешение за пребиваване, които завършват образованието си във Федералната република Германия. Тези от тях, които са добре интегрирани в страната и са завършили професионално или средно образование, ще получат разрешително за пре-

³⁰ Основното в закона е намалението на границата на минималните доходи. Предполага се, че висококвалифицираните работници ще се съгласят да получават по 63 600 евро годишно, за да получат безсрочно разрешение за пребиваване, а не 86 400, колкото бе досегашната бариера. (Измененията трябва да бъдат одобрени и от Бундесрата, който иска и още по-голямо снижаване на границата – до 53 400 евро.)

биваване „с цел заетост” и при определени условия ще могат да се ползват и от социалните услуги. Подобно разрешение получават и абсолвентите, които в продължение на две години са работили по специалността си, както и специалистите с тригодишен трудов стаж в сфера, която изисква поне толкова продължително обучение. Предпоставката за това ще е поддържането на договорни отношения с работодателя. Тези изменения в закона, уреждащ трудовите правоотношения на емигрантите на практика задържа завършилите български студенти в Германия и им дава работни места и легален статус, което е ясен индикатор за дългосрочното, респ. постоянното им оставане в Германия. Това се отнася главно за високоспециализирани специалисти като лекари и компютърни специалисти.

Измененията в германската миграционна политика, насочена към привличане на специалисти от новите страни–членки на ЕС, се отнасят и до облекчения при формалното признаване на получените извън страната квалификации. Част от измененията е и това, че за брачните партньори на висококвалифицираните специалисти от чужбина няма да важи изискването да могат да докажат знания по немски език преди пристигането си. Ограниченията за работа в Германия за нискоквалифицирани работници остават в сила до края на 2011 г. Очевидно процесът на «изтичане на мозъци» от България ще продължи.

4. Заключение

Общ извод: основната част от съвременната българска емиграция в Германия е *краткосрочна и по икономически причини*, не е свързана с предишни традиции, нито с цел търсене на убежище или по политически причини, макар нестабилното политическо положение в България през първите години на прехода да е оказало влияние за нейното абсолютно и относително нарастване. Групите от български емигранти след 50-те години на 20 век имат различна история. Българите заминават за бившата ГДР с цел получаване на образование или за да работят. Българските емигранти в бившата ФРГ пребивават там по политически и/или семейни причини.

Структурата на българската миграция в Германия след 90-те години на 20 век има различен състав и характерни особености. Едната част от българските емигранти във Федерална Република Германия са вероятно бивши студенти, които по едни или друг начин са се интегрирали в икономическия и социален живот на Германия. Други са представители на трудовата миграция, които търсят по-добър живот в държава с висок стандарт и добра социална политика. Трета група български емигранти в Германия са такива, които са съгласни да работят какъвто и да е вид работа. (Българските и румънските емигранти са известни с факта, че се съгласяват да работят черна работа, отказвана от емигранти от друг произход). Те не проявяват желание да се интегрират в немското общество, независимо от факта колко време живеят в Германия. Новите български емигранти се възползват от възможността на отворените граници и от сравнително по-

лесно преодолимите правно-икономически условия за установяване и живот в Германия. Това са главно семейни причини, свързани с получаването на по-добра работа, по-добро образование и т.н. Българските жени се оказват дори по-приспособими към условията на живот и работа в Германия.

Основните подбуди за емигриране са с *цел следване в университет или висше учебно заведение*³¹ или с *цел временна трудова заетост*³², която само при определени взаимноизгодни условия за двете страни, може да се превърне в дългосрочна заетост или безсрочно пребиваване в Германия. В този контекст важна роля играят мрежите от социални взаимоотношения и контакти между имигрантите (семейни, приятелски, професионални, етнически), които съдействат за по-лесното и бързо адаптиране към условията на живот и труд в страната-приемник, но не са предпоставка за обособяване на дълготрайна общност на етническа или религиозна основа, още по-малко за нейното „капсулиране” в рамките на немската социално-културна среда.

„Масовата” миграция от България към Германия започва през 90-те години и има съществена разлика между мрежите и миграционните канали на българите преди 1989 г. и след това. Има разлика и в техните интереси, контакти и поведение. Тези две общности често са си чужди. „Новата” миграция към Германия достига по-големи размери благодарение на по-добрата информираност за излизане в чужбина, на посредническата дейност на институции и фирми, на по-добрите транспортни връзки и на легалните условия за труд в Германия. Но тя е и по-мобилна и лесно може да се превърне в „обратна” или „циркулираща” между двете страни, в зависимост от променящите се социално-икономически условия за осигуряване на по-високи доходи и по-добър жизнен стандарт.

След 1990 г. българските граждани могат да напускат безпрепятствено България. След демократичните промени придвижването на българите в чужбина се ограничава единствено от миграционните политики на приемащите страни, които налагат своя визов режим. Влошената икономическа обстановка в страната през периода на прехода създава предпоставка за пораждането на явление, известно като „изтичане на мозъци”. Емиграцията на млади хора се определя в България като загуба на ценен социален и икономически ресурс. На практика обаче българската държава няма средства, с които да ограничи емиграционните тенденции сред своите граждани.

Миграцията на добре образованите и квалифицирани българи е действително сериозен проблем, но той може да се интерпретира по различни

³¹ Крайната цел е получаване на „конвертируема” диплома и шанс за по-добра професионална реализация със съответните по-добри доходи;

³² Краткосрочната трудова заетост е за предпочитане пред дългосрочната, защото за кратък период от време могат да се заработят добри финансови средства, с които да се обезпечи живота на трудовете мигранти и на техните семейства в България, където стандартът е по-нисък от този в Германия

начини. От гледна точка на националните инвестиции в създаването на „човешки“ капитал и тяхната възвращаемост българската национална икономика определено губи от „капиталовия трансфер“ към западноевропейските страни. Ако държавата не е в състояние да формулира конкретни данъчни, социални и др. политики за стимулиране на частните инвестиции и за откриване на добре платени работни места за високо квалифицираните си специалисти, ако тя не може да се утвърди като „социална пазарна икономика“ от европейски тип, то „битката“ за младите хора е предвидително загубена.

В контекста на глобализацията се свят обаче концепцията за „изтичането на мозъци“ следва да бъде преразгледана. Проблемът за възвращаемостта на инвестициите се превръща в проблем на световната икономика на знанието, където човешкият капитал е безспорен ресурс, чиято национална принадлежност не е определяща. Проблемът на отделните държави е да гарантира на своите граждани и институции достъп до световното знание и неговото използване, а не как да задържи човешкия капитал в рамките на своята национална икономика.

В Германия липсва единна етническа общност от български емигранти, както това е характерно за други големи етнически общности. Съществуват обаче редица културни центрове и организации, чиято цел е разпространяването на информация за живота на българските емигранти в Германия. Те помагат на българите да се адаптират сравнително по-лесно към икономическия, социалния и културния живот в страната.

Високообразованите български емигранти владеят немски език на много високо равнище и имат добра професионална квалификация, съобразно немските критерии, което е предпоставка за немски начин на живот и заплати, съответстващи на германския стандарт.

Обикновено високообразованите български емигранти, както и емигрантите от второ поколение работят в областта на новите информационни и комуникационни технологии, застрахователното и банковото дело. Редица български емигранти са юристи и лекари. Някои от емигрантите са артисти, журналисти или художници на свободна практика в големите градове на Германия, главно в Берлин. Някои от българските емигранти започват свой бизнес и някои от тях успяват да разширят своя бизнес. Освен в редки случаи, български емигранти не се насочват към отварянето на малък бизнес в областта на ресторантьорството, така както това е характерно за големите турски и гръцки общности в Германия.

Българските емигранти с ниска степен на образование и с по-ниска квалификация са готови да извършват черна работа и обикновено се трудят в строителството, ресторантьорството и хотелиерството като общи работници или като обслужващ персонал.

Независимо от факта, че българските емигранти са много малка част в сравнение с други големи емигрантски групи в Германия, общо взето те се интегрират добре в германското общество, като запазват обаче някои спе-

цифични характеристики, които ги разграничават от останалите. Присъствието им в Германия обогатява нейната мултикултурна и многообразна среда.

Литература

Bauer, T., G. Epstein, I. Gang, „What are migration networks?” *IZA discussion paper* 2000. No.200.

Bauer, T., K. Zimmermann, „Assessment of Possible Migration Pressure and its Labor Market Impact Following EU Enlargement to Central and Eastern Europe”. *IZA Research Report* 1999. No.3.

Boeri, T., H. Bruecker, „Eastern Enlargement and EU-Labour-Markets: Perceptions, Challenges and Opportunities”. *IZA Discussion Paper, 2001* No.256.

Borjas, J.P., „Economic research on the determinants of immigration: Lessons for the European Union”, *World Bank technical paper*, 1999. no.438.

Borjas, J.P., „The Economics of Immigration” *Journal of Economic Literature*, December, 1994. pp. 1667–1717.

Gurak, D., Fe Caces, „Migration networks and the shaping of migration systems”. In: Mary Kritz, Lin Lean Lim, and Hania Zlotnik (eds), *International Migration Systems: A Global Approach*. Oxford: Clarendon Press, 1992. pp. 150–176.

Kalchev, I., *International Migration of Population in Bulgaria*, Dunav Press, 2001.

Krasteva, A. „Post-communist Discovery of Immigration: the case of Bulgaria”, *South East Europe Review for Labour and Social Affairs* (SEER), 2006. 2.

Mansoor, A., and B. Quillin, *Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union*, 2007. Washington DC: The World Bank.

Mihailov, D. and all, „Family patterns and migration – national representative survey”, 2007. UNFPA.

Minkov, M., „La migration internationale en Bulgarie” *Revue Europeenne des Migrations Internationales*, 1994. 2.

Mintchev, V. and V. Boshnakov, „The Profile and Experience of Return Migrants: Empirical Evidence from Bulgaria”, *South East Europe Review for Labour and Social Affairs* (SEER), 2006. 2.

Mintchev, V., I. Kaltchev, V. Goev, V. Boshnakov, „External Migration from Bulgaria at the Beginning of the XXI Century: Estimates of Potential Emigrants’ Attitudes and Profile”, *Economic Thought*, 2004. Yearbook XIX, Sofia: Institute of Economics at Bulgarian Academy of Sciences.

Straubhaar, T., „East–West Migration: Will it be a Problem?” *Intereconomics*, 2001. July/August.

„Migration Potential in Central and Eastern Europe: 2001–2002 Review”, International Organization for Migration, 2002. Geneva.

„Territorial mobility of population”. *Population and Housing Census 2001*. 2002. v.6. no.3. Sofia: National Statistical Institute.

Bagatelas, William and Jana Kubicova, Bulgarian emigration – a closer look, *South–East Europe Review*, 2003. 4. p.27–36

Gächter, August, The Ambiguities of Emigration: Bulgaria since 1988. *International Migration Papers* 39. 2002. Geneva: ILO, S. 29–35

Gruner–Domic, Sandra (1999): Beschäftigung statt Ausbildung. Ausländische Arbeiter und Arbeiterinnen in der DDR (1961–1989), *Jan Motte/ Reiner Ohliger/ Anne von Oswald* (Hg.), *50 Jahre Bundesrepublik – 50 Einwanderung. Nachkriegsgeschichte als Migrationsgeschichte*, Frankfurt a.M./New York, S. 215–240

Federal Ministry of Interior (BMI) (Hg.), (2001. 2003. 2005. 2006): Migrationsbericht des Bundesamtes für Migration und Flüchtlinge im Auftrag der Bundesregierung, <http://www.bmi.bund.de>

Bundesagentur für Arbeit, (1999–2007): Beschäftigungstatistik, <http://statistik.arbeitsagentur.de>

Bundesagentur für Arbeit, (1999–2007): Geringfügig entlohnte Beschäftigte in Deutschland, <http://statistik.arbeitsagentur.de>

Federal Statistics Office of Germany, (2007): Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Einbürgerungen, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of Germany, (2007): Bildung und Kultur, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of German, (2008): Bevölkerung und Erwerbstätigkeit, Ausländische Bevölkerung, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of Germany, (2007): Lange Reihe ab 1952–2006. Herkunft–Ziel, Personen insgesamt, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of Germany, (2007): Lange Reihe ab 1952–2006. Herkunft–Ziel, Nichtdeutsche insgesamt, <http://www.destatis.de>

Federal Statistics Office of Germany, (1981. 1985. 1999. 2006): Lange Reihe, Ausländer nach Staatsangehörigkeiten, <http://www.destatis.de>

Wirtschaft und Statistik, (1990): Ausländer in der DDR 1989 nach Nationalitäten, H.8. S. 544

<http://www.zaedno.de>

<http://ideli>

Liàkova, Marina, The hybrid life–world of the Bulgarian students in Germany, in: *Critique & Humanism*, 25, 2008.

Mancheva, Mila, Labour migration of Bulgarian Turks to Germany. Co–ethnic migrant networks and cultures, in: *Critique & Humanism*, no 25. 2008

Sultanova Raliza, Bulgarian as asylum-seekers, In: Figures of the refugees, Ed. By Anna Krasteva, Series of migration and refugees studies, New Bulgarian University, 2006. p. 151–178

Constant A., Kahanec M, Zimmermann K, Attitudes Towards Immigrants, Other Integration Barriers, and Their Veracity, DIW Berlin, Discussion Paper 812. August 2008.

Brettfeld K., Wetzels P., Muslims in Germany: Integration, barriers to integration, religion and attitudes towards democracy. The rule of Law, and politically/religiously motivated violence, University of Hamburg, Faculty of Law, Institute of Criminal law, Research paper sponsored by the Ministry of Interior (BMI)

Изследване на правата на мигрантите в България, Доклад на Български хелзинкски комитет, ноември 2006 г.

Кръстева, А. (2005). „Българският имиграционен феномен”. В *Имиграцията в България*, ред. А. Кръстева. София: ИМИР.

Национална стратегия на Република България по миграция и интеграция (2008-2015)

НСИ, Население и демографски процеси в София, 2008 г.;

Дирекция „Миграции”, МВР (2007 г.);

Employment and working conditions of migrant workers – Bulgaria

<http://www.eurofound.europa.eu/ewco/studies/tn0701038s/bg0701039q.htm>